

Recenzijos

KELIAS Į ANTROPOCENĄ: SANTYKIO SU GAMTA KAITA

Česlovas Kalenda. *Achilo kulno papėdėje: pasaulinė ekologinė krizė ir Lietuva*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016. 301 p. ISBN 978-609-459-616-2

Tiek šiuolaikinėje žiniasklaidoje, tiek akademiškuose leidiniuose temos, susijusios su klimato kaita, žmonijos poveikiu gyvajai aplinkai bei atsakomybe už daromą poveikį planetai, sulaukia vis daugiau dėmesio. Pastutinių dešimtmetį publikacijose, skirtose ekologinei tematikai, vis dažniau šmėžuoja terminas *antropocenas*, skirtas įvardyti naujam geologiniam periodui, prasidėjusiam dėl reikšmingo žmonijos poveikio aplinkai ir ekosistemoms. Geologų tvirtinimu, žmonijos veikla pastaraisiais šimtmečiais taip pakeitė žemės paviršių, kad net buvo pasiūlyta vartoti naują terminą, kuriame tiesiogiai nurodoma į žmogaus įtaką. Galima sakyti, kad geologai seka gana seniai antropocentrizmo problemą analizuojančių filosofų pėdomis. Pramonės, energetikos ir biotechnologijų daromas poveikis biosferai dažnai įvardijamas kaip destruktivus, ieškoma tiek praktinių sprendimų, galinčių padėti sumažinti žalos mastą, tiek neatsakingo ir nerūpestingo elgesio ištakų išryškavimo. Kaip tik moralinio žmogaus santykio su gamta plotmei skirta šiais metais pasirodžiusi profesoriaus Česlovo Kalendos knyga *Achilo kulno papėdėje: pasaulinė ekologinė krizė ir Lietuva*. Besidomintys ekologine etika tikriausiai yra susipažinę su ankstesnėmis profesoriaus knygomis *Ekologinė etika: ištakos*

ir dabartis (2002) bei *Etika gamtos apsaugos amžiuje* (2007), kuriose taip pat plėtojamas žmogaus ir gamtos santykio klausimas. Naujojoje monografijoje nemažai dėmesio skiriama lietuviškajam kontekstui: tautinių ekologinių idėjų bei lietuviškosios ekosofinės minties raidai. Profesorė Jūratė Baranova (Rubavičienė) rašydama recenziją pirmajai Č. Kalendos monografijai *Ekologinė etika: ištakos ir dabartis* (2002) tuomet pažymėjo, kad tai pirmoji ekologinei tematikai skirta monografija, ir apgailestavo, kad Lietuvos filosofai mažokai domisi šiuo klausimu. Deja, tenka pripažinti, kad nuo minimos recenzijos laikų praėjus 14 metų rašančiųjų taip išsamiai ir sistemiškai kaip Č. Kalenda ne ką tepadaugėjo. Situacija iš tiesų gana keista, turint omenyje, kad ekologinei etikai ir tarpdisciplininėms aplinkosaugos studijoms pasaulyje šiuo metu yra skiriama ypač daug dėmesio. Pažymėtina, kad ir naujoji Č. Kalendos monografija pasižymi tarpdisciplinine prieiga, joje gausu pavyzdžių iš biologijos, energetikos, literatūros ir etnografijos sričių. Taip ji atliepia pasaulines aplinkosaugos tendencijas, kai siekiama išesti anapus griežtų konkrečių disciplinų ribų ir bandyti pamatyti bendresnę vaizdą, nes ekologinės problemos persmelkia daugybę skirtingų sričių, pradedant geografija,

geologija, biologija, medicina ir baigiant sociologija, politinė ekologija ir filosofija.

Lietuvos gamtosauginiame diskurse neretai tvirtinama, kad lietuviai turi ypač stiprų ryšį su savo žeme ir miškais, tačiau detalesnės istorinės tokio ryšio analizės nėra daug, todėl labai džiugu, kad monografijos įvade pateikiama gana išsami lietuviškosios ekosofinės minties istorinė analizė, parodoma, kaip iškilių kūrėjų darbuose atsispindėjo lietuvių santykis su gamta ir gyvūnais. Išskleidžiamas K. Donelaičio, A. Smetonos, J. Girniaus, A. Maceinos, V. Vyčino, A. Šliogerio požiūris į gyvąją aplinką, tuo pat metu nurodant I. Kanto, M. Heideggerio idėjų įtaką lietuviškosios ekosofijos formoms. Č. Kalenda įsitikinęs, kad K. Doneleičio ir V. Vyčino idėjos yra ne tik nė kiek nepasenusios, bet svarbios gal net daugiau nei tų idėjų atsiradimo laikais: „[Donelaičio] eilutės skamba labai aktualiai ir gali būti taikomos ne vien žemdirbio, bet ir kiekvieno šiuolaikinio žmogaus, sąveikaujančio su gamta, veiklai, nes tai yra fundamentalios moralinės prasmės maksima: imdami iš gamtos, kartu privalome jai duoti“ (p. 19). V. Vyčinas, pasak autoriaus, yra dar radikalesnis, vadindamas žmogų gamtos vasalu, kuriam draustina bet kokia destrukcija visos jį supančios gyvosios ir negyvosios aplinkos atžvilgiu: „Vyčino tezės – tai aiškios nuorodos į tai, kas turinio prasme šiandien vadinama ekologine etika“ (p. 42). Gana plačiai atverdamas lietuviškuosius ekologinių idėjų klotus, Č. Kalenda parodo, kad esama nemažai atspirties taškų toliau plėtoti nacionalinį ekosofinį diskursą. Kaip galimas šiuolaikinio ekologinio mąstymo pavyzdys pateikiama žalioji A. Šliogerio filosofijos interpretacija, kurioje pastarasis atskleidžiamas kaip giliai gamtą jaučiantis mąstytojas, turintis nemažai sankirtos taškų su V. Vyčino filosofija.

Pirmojoje knygos dalyje Č. Kalendą domina klausimas, kaip išplėsti moralės apygardą

tiek, kad į jos sferą patektų ne tik žmonės ir gyvūnai, bet ir ištisos ekosistemos. Autorius įvardija, jo žodžiais tariant, „vulgariojo antropocentrizmo ir agresyvaus technokratizmo“ (p. 56) keliamus pavojus ir pažymi, kad nors teorinėje plotmėje utilitarinis požiūris į gamtą beveik nebėra postuluojamas, tačiau praktikoje jis dar gana dažnai vyrauja. Č. Kalenda išryškina klausimo, kaip moralės teorijose perkelti dėmesio centrą nuo paskiro individo prie santykio, svarbą. Šis klausimas ekologinės etikos teorijose yra vienas pagrindinių, jį plėtoja tokios ekologinės etikos žvaigždės kaip A. Naessas, B. Callicottas, W. Foxas. Visi šie autoriai, kaip ir Č. Kalenda, pabrėžia, kad tik holistiškai žvelgiant ir žmogų laikant tik viena iš daugelio sudedamųjų gyvybės tinklo dalių, galima nubrėžti tinkamas sambūvio etikos gaires. Tiesa, kelias, nuleidžiantis žmogų į vieną lygmenį su kitomis gyvybės formomis, turi ir pavojų. Štai, pavyzdžiui, žymus amerikiečių filosofas J. Bairdas Callicottas postulavo principą, kad ekosistemos pusiausvyra yra svarbesnė už atskirus jos dalyvius ir norint ją išsaugoti yra leistina paaukoti sistemą išderinančius individus. Žmonės šio mąstytojo etinėje sistemoje buvo laikomi tokiais pat lygiaverčiais dalyviais, kaip, tarkime, bebrai ar bet kurie kiti biotinės bendrijos nariai. Taikant J. B. Callicotto pasiūlytą principą nuosekliai, žmonės tapo kandidatais atsidurti pirmoje vietoje naikintinų parazitų sąrašė. Kritikų požiūriu, toks J. B. Callicotto teorijoje slypintis ekofašizmas yra pavojingas. Taigi kiti reliacinių ekologinių teorijų atstovai turi atsargiai laviruoti bandydami išvengti panašaus tipo kaltinimų. Tiesa, būtina pažymėti, kad šios monografijos autoriui toks kaltinimas tikrai negresia – veikale pateikiamos ekologinių problemų priežastys ir laikomasi nuostatos, jog nemaža dalis neatsakingo elgesio su aplinka kyla dėl supratimo ir žinių stokos. Supratimas, kad žmogaus gerovė tiesiogiai

susijusi su aplinka, turėtų būti paskata permąstyti moralės sferos ribas, nes „moralinė žmogaus gyvybės apsauga kartu reiškia ir aplinkos apsaugą. Tik dėl šios aplinkos, į kuria įeina visos kitos gyvosios būtybės, žmogus gali gyventi“ (p. 67).

Kalenda nurodo grėsmes, kylančias dėl genetiškai modifikuotų organizmų plitimo, rūšių nykimo, chemijos ir energetikos pramoninių veiklos bei klimato kaitos procesų, ir teigia, kad ekologinis saugumas turėtų užimti pirmąją vietą vertybių hierarchijoje. Jis, kaip ir didžioji dalis ekologinės etikos atstovų bei aplinkosaugininkų, nurodo, kad ekologinio sąmoningumo ugdymas ir ekologinis švietimas yra prioritetiniai uždaviniai siekiant pakeisti vyraujančias neatsakingo vartojimo praktikas. Viena iš šios monografijos aktualumo ir reikšmingumo žymių yra panoraminė ekologinių problemų apžvalga bei aiškus ir paprastas etinių argumentų dėstymas, kuris veikalą daro suprantamą ir naudingą kiekvienam ekologija besidominčiam skaitytojui.

Antrojoje knygos dalyje Č. Kalenda aptaria taikomosios ekologinės etikos problemas, nušviesdamas antropocentrinės stovėsenos pavojus. Antropocentrizmas, kaip vakarietiško mąstymo forma, ir jo keliamos grėsmės buvo daugiausia eksploatuojama tema gamtosaugos filosofijos baruose XX amžiaus antroje pusėje. Monografijoje parodoma, kad gražinti žmogų į lygiateisį padėtį su visais kitais biotos dalyviais gali padėti ne tik filosofinių teorijų perorientavimas link labiau reliacinio mąstymo, bet ir estetinių potyrių, susijusių su gamta, žadinimas literatūros, dailės kūriniais. Čia autoriaus pozicija priartėja prie XXI amžiuje vis stiprėjančios afektyviosios ekologijos bangos atstovų.

Ekologinės problemos dažnai pasirodo ne tik estetiškai nežavinčiais vaizdais, kaip antai išnaikinti miškai, sąvartynai ar pramonės nualintas kraštovaizdis, bet ir pasireiškia praktiškai pavojingomis formomis: aplinkos

tarša tiesiogiai veikia žmonių sveikatą ir psichologinę gerovę. Taikomoji moralės teorija, kuri nurodytų gaires atsakingam žmonių elgesiui su aplinka, turi neišvengiamai būti susijusi su gyvenamojo pasaulio realijomis, todėl Č. Kalenda aptaria taikomosios etikos raidą Lietuvoje, pateikia lokalių ekologinių ir bioetinių problemų pavyzdžių bei rūpesčio aplinkiniais praktiku. Profesorius pažymi, kad bioetiniai klausimai, net kai jie daugiau susiję su biomedicininėmis problemomis, atsiremia į tą patį nuostatų gyvybės vertės klausimu pagrindimą: „šiuolaikinę etiką derėtų suvokti kaip gyvybės etiką, nes visais laikais svarbiausias etikos ir moralės klausimas yra būtent gyvybės klausimas. Todėl bioetikos kontekste gamta suvokiama kaip bendroji gyvenimo erdvė didžiulei įvairovei rūšių ir individų, kurie vystosi pagal savo prigimtį ir, nepaisant konkurencijos rūšies viduje ir tarp rūšių, visgi sugeba tolerantiškai koegzistuoti“ (p. 192). Apibendrinant galima pasakyti, kad jei viename, galbūt dešiniajame, ekologinių ir bioetinių diskusijų krašte galima aptikti griežtojo antropocentrizmo atstovus, kuriuos žymus bioetikas Peteris Singeris apkaltino rūšistiniu šovinizmu, o kitame, pavadinkime kairiajame, randame radikaliojo reliacionizmo atstovus, įtariamus užslėptomis ekofašistinėmis nuostatomis, tai naujoji profesoriaus Č. Kalendos knyga ir joje išskleistos idėjos tarpsta kažkur viduryje tarp šių kraštutinumų ir pasiūlo nuosaikų požiūrį į etines sambūvio su gamta formas.

Trečioji knygos dalis skirta lietuvių gamtosauginei tradicijai bei didžiausių dabarties ekologinių grėsmių įvardijimui. Autorius argumentuoja, kad kolektyvizacija, melioracija bei ūkio modernizacija suardė senuosius rūpesčio žeme įpročius ir iškreipė atsakomybės už aplinką jausmą. Silpstant ryšiui su žeme, anot Č. Kalendos, įsigali plokštokas ir paviršutiniškas požiūris į pačią tikrovę,

kurioje auga ir klesti neatsakingas gamtos vartojimas: „ekologinė problema sukelta ne vien technikos bei technologijos, bet žmonių, kurie prarado dvasinį ryšį su aplinka ir kurie nieko nedaro jos kokybei palaikyti, o tik gyvena joje“ (p. 274). Ši knyga kviečia prisiminti, kad visi mes esame vientisos žemės ekosistemos dalis ir keisdami aplinką neišvengiamai darome įtaką visos planetos likimui. Taigi tik glaudus ir rūpestingas santykis su gamta,

su gyvūnais gali ne tik suteikti džiaugsmą ir pilnatvę, bet ir užtikrinti ateities kartoms tokią pačią galimybę patirti neišsenkamą gamtos įvairovę, kaip patiriame ir mes. Labai džiugu, kad ši knyga papildo dar ganėtinai tuščią ekologinės literatūros nišą mūsų šalyje ir liekia tikėtis, kad joje išdėstytos ekologinės idėjos sudomins tiek akademinę, tiek neakademinę bendruomenę ir paskatins daugiadalykio aplinkosaugos diskurso raidą Lietuvoje.

Aistė Bartkienė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas